

Јован Божовић¹, докторанд
Универзитет у Нишу
Правни факултет
Србија

ПОРЕКЛО КОРУПЦИЈЕ У ЕВРОПИ

Апстракт: Доминантан тренд у проучавању корупције данас представљају покушаји мерења корупције, чију основу практично чини перцепција тренутног стања корупције. Међутим, појава и постојање корупције у блиској је вези са појавом и постојањем државе, због чега је приликом проучавања корупције неопходно имати у виду и порекло корупције. Због тога ћемо се у овом раду осврнути на порекло корупције у Европи, тражећи га у периоду стварања античких и средњовековних европских држава. Кратка анализа историјског контекста у којем су се јављали први појавни облици корупције и прве антикоруптивне мере, показале да је тадашње друштвено уређење, засновано на робовласничким или сталешким неједнакостима, независно од припадности европском Западу или Истоку, само по себи представљало фактор ризика од корупције и да се заправо у њему крије порекло корупције у Европи.

Кључне речи: корупција, антикоруптивне мере, порекло, Европа

Увод

Што су правни догађаји дуготрајнији и комплекснији, њихова анализа и објашњење су изазовнији. Управо то су разлози због којих је незахвално бавити се историјско-правним аспектима корупције. Међутим, значај борбе против корупције свакога дана је све већи, па се истраживање корупције намеће само по себи. Представу о раширености корупција генерише и сама прича о корупцији, чему доприносе и различити покушаји мерења корупције као друштвене појаве. Корупција као универзална, ванвременска, свеприсутна и анационална појава,² чија је еволуција симбиотска и паралелна са еволуцијом државе, у великој мери се доживљава као природна нужност.

¹ *ajbozovic@gmail.com*; Jovan Božović, University of Niš, Faculty of Law, Serbia

² Ј. Б. Божовић, „Корупција и мере против корупције у Србији у доба Немањића”, *Пешичаник*, бр. 23, 2022, 299–301.

Мерење корупције у појединим државама и њихово рангирање из више разлога је спекулативно. Први, основни и кључни разлог је то што се покушава мерење немерљивог. Наиме, колико год да се заговорници мерења корупције труде, не могу да оповргну основну дихотомију природних и друштвених наука – математичким моделима није могуће објективизирати унутрашње доживљавање неке друштвене појаве. Такав покушај мерења и рангирања све више је праћен свакодневном политичком инструментализацијом ранг листе корумпираности, што у коначном исходу стигматизује пост-социјалистичке државе, укључујући, мање или више, све правне следбенике СФРЈ. Таква политичка инструментализација формира у свести људи, али и у медијима, нову гвоздену завесу, сада између „одувек корумпираних” и „одувек некорумпираних”, стварајући утисак да корупција и потиче из пост-социјалистичких држава. Историјско-правна ретроспекција корупције и разматрање порекла корупције у Европи су можда најбољи начини да се утврди да ли за такав однос постоји реална основа.

Држава и друштво су кроз векове постајали све комплекснији, а промена друштвених односа временом је довела до развоја нових и суптилнијих форми корупције, што све представља практичне разлоге због којих не постоји универзално прихваћена дефиниција. Додатни разлози за то леже и у томе што њени појавни облици често зависе од друштвеног контекста и периода у коме се јавља. Због тога ћемо на овом месту само поменути првобитно значење речи корупција, која семантички води порекло од латинске речи *corruptio*, што у преводу значи поквареност; поткупљивање, подмићивање. У упоредној пракси се најчешће користи дефиниција Светске банке, према којој је корупција „злоупотреба јавне власти ради стицања приватне користи”, а на овом месту подсетићемо и на једину законску дефиниција корупције у нашем праву, према којој је корупција „однос који настаје коришћењем службеног или друштвеног положаја или утицаја ради стицања недозвољене користи за себе или другог”.³

Западни свет, или једноставно Запад, израз је који у најширем смислу означава државе и културе које у већој или мањој мери и на разне начине своје порекло могу пронаћи у западној Европи (као географском појму) почетком средњег века. У теорији постоји консензус да Запад своје корене може пронаћи у цивилизацијама античке Грчке и Рима.

Временски оквир овог рада због тога је период од почетка антике, па до краја средњег века. Већина историчара данас сматра да стари век отпочиње настанком првих држава у Месопотамији и траје до пада Западног римског царства (476.). Постојање робовласничког друштва од око 4.000 година пружило је више него довољно времена за усавршавање различитих појавних облика корупције. Због свега наведеног, имајући у виду да је корупција симбиотски

³ Закон о спречавању корупције (*Службени гласник РС*, бр. 35/19, 88/19, 11/21 – аутентично тумачење, 94/21 и 14/22).

повезана са државом, чини се логичним порекло корупције у Европи потражити у првим државним творевинама на тлу Европе током антике и средњег века.

Антика – темељ европске цивилизације и корен европске корупције

Иако се овако прихваћеној периодизацији и везивању за пропаст Западног и Источног римског царства може приговорити да су европоцентрични,⁴ управо то је и била идеја овог рада – да се у обзир узму превасходно догађаји у Европи. Из периода антике⁵ свакако је најинтересантније стање корупције и антикоруптивних мера у најзначајнијим европским државама тог периода – Атини, Спарти и Риму.

Атинска држава се дуго стварала (од 9. до 7. века п. н. е.) и у свом развоју је прошла кроз неколико етапа – од аристократске републике са елементима родовског уређења и аристократске власти, до демократске републике. Захваљујући првенствено свом географском положају, постала је главна трговачка сила у Средоземљу, која би данас добила епитет актера богаћења на рачун других. До средине 8. века Атином су владали наследни базилеуси, који се након тог периода бирају на 10 година. Са слабљењем улоге краља, настаје посебан државни орган – архонти, бирани на годину дана, надлежни и за судске и за управне послове. Од бивших архоната створен је аеропаг, као саветодавно тело. У другој половини 5. века, захваљујући Перикловим реформама, долази до својеврсне поделе власти – законодавна припада *еклезији*, извршна *були*, а судска *хелилеји*.

Иако се сматра „колевком савремених правних и политичких концепата”, Атина није, сразмерно таквом статусу, била отпорна на корупцију. Од многобројних примера посебно на овом месту истичемо ситуацију у којој су три Солонова пријатеља, којима је он поверио да ће донети законе којима ће укинути дугове, у жељи да се преко ноћи обогате, одмах позајмили велике своте новца од трећих лица. Када је објављен закон о брисању свих дугова, они су одбили да врате позајмљени новац. Тако је настала најбогатија тројка у Атини тога доба, а бројни аутори у оваквим радњама препознају различите појавне облике корупције – политичку корупцију, злоупотребу инсајдерских информација или трговину утицајем. Платон и Аристотел су указивали на проблем олигархије, критикујући демократију у Атини, наводећи грамзивост као кључни разлог за пропаст Атине.

Овај и многи други примери корупције не умањују, међутим, значај врло интересантних антикоруптивних решења, од којих ћемо навести два. Прва мера је била веома напредна – после завршене службе ниједан чиновник није смео располагати својом имовином док није положио рачуне за свој рад. У овој мери

⁴ С. Аврамовић, В. Станимировић, *Упоредна правна традиција*, Београд, 2015.

⁵ Појам „антика” у основном значењу у литератури обухвата културе настале на обалама Средоземља, првенствено културу Грчке и Рима и свих земаља које су биле под утицајем грчке и римске културе, и обухвата период од преко 15 векова, од 1000. године п. н. е. до 476. године.

препознајемо *ratio legis* савременог механизма контроле имовине и прихода јавних функционера.

Друга мера била је *grafe paranomon*, нека врста „тужбе о закону” коју је могао да подигне сваки атински грађанин. Уколико би се доказало да је предлагач закона крив, предлог закона али и сам закон, уколико је већ изгласан, били би суспендовани. Предлагач таквог закона кажњаван је најчешће новчаном казном. Уколико би три пута починио исту грешку, губио је бирачка права.⁶ У овој антикоруптивној мери можемо у рудиментарном облику препознати *ratio legis* савременог антикоруптивног механизма – процене ризика корупције у прописима.

Међутим, као вечни пример лицемерја корумпираних можда је интересантнија Аристофанова комедија Витезови (*Ιππής*), у којој главни лик, бранећи се од напада народа због корупције, одговара: „Крао сам за добро државе”.⁷ Звучи тако савремено.

Осим свог стриктног војног уређења, Спарта је такође позната и по друштвеној подели на спартијате, хелоте и перијеке; начину владавине који је био мешавина више познатих облика владавине; као и положају жена које су уживале много већа права него у остатку хеленског света. Спарта је све време свог трајања била и остала аристократска република. Друштвено уређење Спарте представљало је некохерентан систем у којем је, поред осталог, постојало преклапање појединих надлежности базилеуса и ефора, Герузије и народне скупштине. Кумулација надлежности које су имали ефори проузроковала је константан сукоб интереса, с једне стране, али и одсуство ефикасног надзора и контроле над њиховим радом, с друге стране. Поред тога, и помало парадоксално, војничко устројство и војне победе Спарте иницирале су коруптивне процесе, омогућивши војним функционерима примање мита од треће стране, угрожене спартанским нападом или генерално спартанском хегемонијом. Последишно, у судској пракси Спарте био је присутан образац доношења ослобађајућих пресуда и у доказаним случајевима корупције, јер су у питању „виши интереси” војне организације државе.

Најбољу илустрацију таквог система у Спарти уопште даје пример оправдања Сфодрије, који је као *хармоси* (војни управник) примио мито од Тебанаца да организује напад на Атину, са којом је тада Спарта била у миру. Напад на Пиреј није успео, Сфодрији је суђено у одсуству у Спарти, али сам краљ Агесилај обезбедио је ослобађајућу пресуду цинично рекавши „да је немогуће да Сфодрија није крив за зло; али да је тешко таквог човека осудити на смрт, јер су Спарти потребни такви војници”.⁸ На описани начин су „виши интереси” војне организације Спарте имали ефекат бумеранга на стабилност државе и до-

⁶ Н. Деретић, „Корени политичке корупције у средњем веку”, *Зборник радова Правног факултета у Новом Саду*, год. 50, бр. 4, 2016, 1304–1305.

⁷ К. А. Бриоски, *Крајња историја корупције – од старог века до наших дана*, Београд, 2007, 32.

⁸ L. Pechatnova, “Spartan Elite and Corruption Scandals”, *Studia Antiqua et Archaeologic*, 1, 2020, 27.

принели урушавању војне моћи, што ће у коначном исходу довести до пораза Спарте на бојном пољу и маргинализације државе у целини.

Историја Рима трајала је нешто више од дванаест векова, од примитивних насеобина до моћне империје која је завладала огромним територијалним просторима која су излазила на обале Атлантика, Северног, Црног и Црвеног мора, Каспијског језера, Персијског залива, обухватајући три континента: Европу, Азију и Африку. Уобичајена је подела на четири историјске фазе у државно-правном развоју. Први период (доба краљева) обухвата два и по века постојања града Рима, од 754. године п. н. е. до 509. године п. н. е. и у том периоду римско друштво се налазило на преласку из родовско-племенског ка државном уређењу. Други период (период републике) траје од 509. године п. н. е. до установљења принципата 27. године п.н.е. То је период у коме Рим после пунских ратова постаје најмоћнија сила античког света, а робноовчана размена и класични робовласнички односи засновани на систему латифундија достижу свој врхунац. Трећи период започиње доласком Октавијана Августа на власт и траје до ступања на престо императора Диоклецијана 284. године. Под привидом очувања републиканских установа формира се јака централна власт, концентрисана у рукама принцепса, која временом задобија све више елементе монархијског уређења. Четврти период обухвата време од доласка Диоклецијана на власт 284. године до пада Западног римског царства 476. године. У овом периоду долази до крупних промена у економији и државном уређењу. Мада је и даље реч о робовласничком поретку, елементи феудализације достижу још виши степен.

Од херојског доба републиканског Рима и бесплатног вршења јавне функције, са ограниченим мандатом, па до дегенеративних коруптивних промена у касном републиканском Риму, за ово истраживање, али и историју корупције, од највећег значаја су деликти *peculatus* (поткрадање државних пара), *crimen repetundarum* (примање мита, злоупотреба јавне службе) и *ambitus* (изборне злоупотребе), лако препознатљиви и у савременим државама. Предизборна кампања имала је велику тежину и значај у политичком животу Рима, због чега је паралелно са раширеним облицима *ambitus*-а видљива и криминализација раније дозвољених понашања у предизборној кампањи.

Антички Рим је бројним прописима покушавао да се бори са корупцијом, али без много успеха. Међу најзначајније изворе римског права у овој области спадају *Lex Calpurnia de repetundis*, *Lex Iulia Repetundarum*, *Lex Acilia repetundarum*, *Lex de ambitu*, *Lex Aurelia*, *Lex Calpurnia*, *Lex Corneia*, *Lex Cornelia Baebia*, *Lex Cornelia Fulvia*, *Lex Iulia*, *Lex Poetelia*, *Lex Pompeia*.⁹ Међутим, антикоруптивни закони и мере које су у том периоду доношене нису могле да промене централни ток корупције. Чак се и за оне који су били на челу борбе против корупције испоставило да су били корумпирани. Тако је нпр. војсковођа Теодосије,

⁹ Г. Наумовски, Н. Проданов, „Историјски развој деликта против државе у старом Риму”, *Зборник радова Правног факултета у Нишу*, год. 58, бр. 83, 2019, 97.

који је корумпиране чиновнике и судије вешао и осуђивао на одсецање језика, на крају и сам био оптужен за корупцију и због тога осуђен на смрт.

Као примери политичке и крупне корупције ради доласка на власт или након доласка на власт једноставно се намећу Клаудије и Марко Антоније. Наиме, император Клаудије је први практично купио царско достојанство, обећавајући сваком од 4500 припадника преторијанске гарде награду од по 15.000 сестерција ако га доведу на престо, а његов пример је следио и Нерон.¹⁰ С друге стране, Марко Антоније, након што је примио огромну суму као мито, донео је закон којим су Сицилијанци постали римски грађани.

Ресурси огромног Римског царства, право и религија коришћени су за приватне интересе сенатора. Сенат је контролисао судове, а Комитети који су основани да суде о коруптивним делима сенатора бирани су из редова сенатора, који су били благодотворни према својим колегама, поред осталог и због тога што су знали да се и они могу наћи у истој или сличној позицији због корупције. Свака провинција је била као огромна држава, препуштена администратору, који је злоупотребљавао свој положај да би се обогатио, плаћајући мали део своје зараде Риму.¹¹

У том и таквом Риму клијентализам, као облик сукоба интереса, био је природно стање ствари. Чак је и Цицерон не само хвалио делотворност политике клијентског система, већ га је неретко и сам примењивао. Одсуство правог чиновничког апарата нужно је доводило до делегирања многих управних функција – од наплате пореза до спровођења закупа за јавну градњу. Такво делегирање управних функција директно је утицало на схватање корупције као нечег нормалног и прихватљивог пријема поклона. Тако у 3. веку чувени правник Улпијан пише да се проконзул не мора сасвим уздржавати од гостињских дарова (*xenia*), него им тек одредити меру.¹²

Не само због свега наведеног, у историографији влада неподељено мишљење да је све већа корупција владајуће класе Рима и римских провинција један од главних разлога за слабљење и пад Западног римског царства под притиском варварских хорди.

На основу свега наведеног јасно је да антички Рим не представља само нуклеус данашње Европе у цивилизацијском и правном смислу, већи и када је у питању корупција као тамна страна цивилизацијског развоја.

¹⁰ Н. Деретић, „Појавни облици корупције у средњем веку”, *Зборник радова Правног факултета у Новом Саду*, год. 46, бр. 4, 2012, 277–290.

¹¹ С. Rotaru, D.A. Bod, R. Georgescu, “A review of corruption based on the social and economic evolution of Ancient Greece and Ancient Rome”, *Theoretical and Applied Economics*, 2, 2016, 243–246.

¹² Овакав правни став би се могао упоредити са савременим антикоруптивним механизмима Европске уније и Савета Европе који регулишу управљање сукобом интереса и пријемом поклона, које је преузео и наш правни систем.

Корупција Запада и Истока у средњем веку – две стране исте медаље

За разлику од марксистичке типолошке периодизације засноване на феудализму, има аргумената који говоре да се средњи век, ако се он не везује искључиво за феудализам, завршава знатно пре 18. века, јер се већ од 15. века дешавају крупни догађаји који су променили историју Европе: пропаст Византије и велика географска открића. Подела Римског царства на Западно и Источно имала је за последицу и различиту судбину средњовековних држава. С једне стране су варварске државе (германске и словенске), које прескачу робовласништво и директно ускачу у феудализам, а са друге стране је Византија, што ће условити постојање и два типа феудализма: западноевропска варијанта феудалног друштва и византијски тип феудалног друштва.

Варварски освајачи, међу којима су доминирали германски народи, формирали су нова краљевства, али до потпуног раскида с антиком није дошло. У раздобљу од 5. до 9. века за регулисање односа између различитих германских племена важили су посебни Варварски закони (*Leges barbarorum*), засновани на персоналном принципу и настали углавном записивањем обичајног права. Ови закони су за злоупотребу и подмићивање предвиђали смртну казну. Поред наведених варварских закона, о злоупотреби власти и положаја говоре и прописи које су доносили краљеви (*edictum*) у време династије Меровинга и капитулари (*capitularia*) у време династије Каролинга. *Capitularia de exped exercit* из 811. године садржи податке о прекомерним захтевима властодржаца, одбијање суђења ако им се не дају поклони и разним другим злоупотребима од стране чиновника.¹³

Византијска кодификација римског права, позната као Јустинијанов кодекс, на Западу је поновно откривена у северној Италији у 11. веку, након чега је вршила утицај током читавог средњег века. Касни средњи век обележиле су глад, куга и ратови. Црквени сукоби, јереси и шизма унутар хришћанске цркве одвијали су се упоредо с ратовима између различитих држава, грађанским сукобима и побунама сељака. Каснији напредак на подручју културе и технологије трансформисао је европско друштво и означио крај средњег века и почетак раног Новог века.

Како год одредили временски оквир средњег века, неспорна је историјска чињеница да су државама Запада управљале две комплементарне силе: световна (*regnum*) и црквена власт (*sacerdotium*). Папско „гарантовање” божанског порекла световне власти представљало је основу суштински коруптивног односа папе и световних владара. Готово читавим током средњег века у црквеним круговима Запада цветала је корупција, заснована на коруптивним потенцијалима индул-

¹³ Н. Деретић, *op. cit.*, стр. 286–287.

генције,¹⁴ симоније¹⁵ и непотизма¹⁶. Антикоруптивне мере које су неки од папа уводили (посебне санкције, оснивање верских редова, настављање теолошке едукације) нису ни изблиза били довољни, тако да су протестантска реформација и њен успех били природни одговор на декаденцију и корупцију католичке цркве. Можда најзначајнији допринос реформације представља настанак протестантске етике, у којој значајан број аутора види корене савремених антикоруптивних мера.

На другој страни, у световној власти, феудални господар је давањем земљишног поседа и/или привилегија вазалу и пронијару, без јасно утврђених критеријума, у старту генерисао коруптивни однос, омогућивши манипулисање по систему концентричних кругова, и свим осталим поданицима. Наиме, феудални господар је давањем земљишног поседа добијао њихову оданост, стварајући на тај начин основу за корупцију, чијем ширењу додатно погодује подмитљивост разгранатог чиновничког апарата.¹⁷

Тек ће након грађанских револуција наротив о корупцији почети да се мења, али ни тада на континуиран и једносмеран начин. Већ је Француска револуција 1789. године показала да је било немогуће истовремено избрисати корупцију *ancient regime* и спречити нове облике корупције надолазеће буржоазије. Бонапарта је знао говорити својим министрима да могу мало красти, под условом да ефикасно управљају. Слично је било и у Енглеској, где је Френсиса Бекона, лорда-канцелара, енглески парламент 1621. године оптужио за корупцију, а он се јавно извинио. Семјуел Пипс, секретар британског Адмиралитета, минуциозно је евидентирао „поклоне” примљене као мито, а Роберт Вилпол, министар рата, био је 1712. године избачен из парламента под оптужбом за корупцију.¹⁸

И Исток Европе био је у сличној ситуацији. Иако се Византија¹⁹ битно

¹⁴ Индулгенција је искупљење, опроштај грехова. У оквиру доктрине католицизма почињени греси, или они који се тек намеравају учинити, могу се откупити новцем код за то овлашћених црквених великодостојника. Папа Лав X (1513–1521) увео је праксу индулгенције..

¹⁵ Симонија је израз који означава куповање дужности (пре свега црквене) за новац. Назив „симонија” долази од имена новозаветног лика Симона Врача, који је од апостола тражио да му дају своје моћи, примљене од Светог Духа, за које је био спреман и платити (Дела апостолска, 8.18–19).

¹⁶ Непотизам је израз који потиче од латинског *нејос*, нећак, а облик непотизам удомаћио се откад су римске папе почеле делити уносне црквене дужности својим рођацима и незаконитој деци. Сам појам непотизма први се пут заиста користи у случају Паскуласа, нећака папе Хадријана I (775–795), којег је папа именовао у звање главног папинског нотара. Непотизам се развио у пуној снази тек за време ренесансних папа, а највећи непотиста међу њима је био Александар VI Борџија.

¹⁷ Н. Деретић, „Појавни облици корупције у средњем веку”, 277–290.

¹⁸ К. Бриоски, *op. cit.*, 57–92.

¹⁹ Византија је термин створен тек након пада ове државе; њени становници су за своје царство користили назив Ромејско царство (грч. Βασιλεία Ῥωμαίων), а себе називали Ромејима. Појам „Византија” створио је Хијероним Волф, немачки историчар, који је 1577. године објавио Корпус византијске историје. Тај концепт постаје доминантан у 19. веку, када најпре енглеска истори-

разликује од феудалних држава Запада у много чему, концепти „корупције” и „Византије” су толико испреплетени, да се корупција помиње као њена карактеристична особина, више него што се такав карактер придавао феудалним државама Запада. Скоро свим наши аутори често цитирају или парафразирају мисао истицану код Острогорског да је Византија резултат успешног споја римског права, хеленистичке културе и хришћанства.

Међутим, неспорно је да се Источно римско царство разликовало од Западног, као и да су се њихови међусобни односи временом погоршавали, нарочито након што је Карла Великог папа прогласио за цара Светог римског царства, чијим се легитимним настављачем сматрала Византија, што ће у коначном исходу довести 1054. године до великог црквеног раскола и заувек променити слику Европе и света. Тематско уређење, стратиотски посед и економски снажни градови представљали су основ византијске моћи све до 11. века. Цар је за себе директно везивао државне чиновнике и велепоседнике давањем поседа и привилегија, стварајући од њих главну друштвену снагу. Последњи покушај контроле над велепоседницима извршен почетком 12. века, када је уведен нов тип поседа (пронија) и нови друштвени слој – пронијари, што је допринело коначном феудализовању Византије.

Историографија има отворена питања око тога шта је суштина „византијске корупције”, што се може видети на примеру чувених Јустинијанових *novelae* о „чистим рукама”. Ако мало више анализирамо ове *novelae*, видећемо да су оне увели реформу нечега што је било потпуно легално пре тога – праксу куповине јавних функција (*ἵοστῖοβα*). Криминализацијом до тада легалне праксе Јустинијан их је аутоматски претворио у факторе корупције, а тиме на изванредан начин допринео развоју корупције. Уопште, данас се продаја постова у Византији сматра распрострањеним видом корупције, али је у време Византије то било прилично законито и логично, што одговара степену развијености тадашњег државног апарата и друштва у целини.²⁰

Неефикасност организације судства у византијским провинцијама, проистекла из пословичне корумпираности и непрофесионалности судског апарата, довела је до закаснелих реформи, које су имале минималне и краткорочне резултате. Поред подмићивања, злоупотребе положаја, незаконите наплате, и у Византији знају за *ambitus*, који је усавршен: приликом куповине гласова (*largitio*), кандидати су били опрезнији, ангажујући више посредника: први су уговарали коруптивну радњу (*interpretes*), други су чували новац за ту сврху (*sequestres*), а трећи су обављали директну исплату (*divisors*).

Грађена на римским темељима, византијска корупција је током хиљадугодишњег постојања државе сублимирала, рафинисала и унапредила до тада

ографија, а потом и Волтер, Византију приказују као део „Истока”, супротстављеног „Западу”, изграђеном на идеалима античке Грчке и Рима.

²⁰ К. Ю. Бардола, Проблема византијској корупцији в историографији, https://khiao.files.wordpress.com/2017/06/14_bardola.pdf, 2.

познате појавне облике корупције. Како наводи Острогорски, Византија је била готово до краја захваћена корупцијом: црква, чиновници, судство, једном речју све. Продавање положаја, подмићивање чиновника, уцењивање скупљача пореза постали су свакодневна појава.²¹ Врхунац читавог процеса приватизације државних институција и развоја корупције наступа у последњих неколико деценија живота Византије, када ишчезава разлика између званичног управљања једним регионом и његовог поседовања као личног добра.²²

За разлику од Запада, феноменологију корупције на Истоку аромом Оријента „обогатило” је Отоманско царство, које је окупирао значајан део територије Европе током средњег века. Као облике корупције у Отоманском царству велики број аутора помиње фаворитизам, непотизам и „поклоне”, широко распрострањени од краја 16. века, узроковани урушавањем административног и финансијског система. Наведене облике корупције, практиковане вековима, Отоманско царство оставило је „у аманет” поробљеним народима као својеврсну *културу корупције*, за шта је можда најбољи пример давање поклона, које се од фамилијарности изродило у коруптивни образац подмићивања, из ког су заправо произашли сви други облици коруптивних радњи.

Ипак, оно што је парадоксално за Отоманско царство у целини, па тако и за његов европски део, је специфична антикоруптивна мера за спречавање фаворизовања и непотизма у државним органима. Наиме, девширма, или данак у крви, као отимање немуслиманске деце од њихових породица и њихово регрутовање за јаничарски корпус, али и службу у државним органима, требало је да спречи фаворизовање.²³ Међутим, пошто султани више нису могли да контролишу девширму, постављајући је против воље угледних Турака, она је преузела контролу над султаном и употребила владу за своје добро. Последица је била да су корупција и непотизам завладали на свим нивоима администрације, а да су јаничари били њени предводници, што је у значајној мери утицало на пропаст Отоманског царства.

Кијевска Русија је као основао велики кнез Олег као прву источнословенску државу, формирану у поречју Дњепра, која је постојала до 12. века. Током владавине Јарослава Мудрог (1019–1054) донет је први руски закон *Руска Правда*. И историја средњовековне Кијевске Русије сведочи о древним појавама корупције. У почетку су се појавила три облика корупције: „част”, „плаћање услуга” и „обећање”, а пракса „плаћања услуга” једно време чак је била део државне политике и система за издржавање чиновништва. Одређену улогу у развоју феномена корупције одиграла је пракса поклона, карактеристична за

²¹ Г. Острогорски, *Историја Византије*, Београд, 1959, 376–469.

²² Љ. Максимовић, *Византијска провинцијска управа у доба Палеолога*, Византолошки институт САНУ, Београд, 1973, стр. 185–224.

²³ D. H. Çarıkci, A.S. Ozkul, A. D. Oksay, H. H. Uzunbacak, “Favoritism and Nepotism in The Ottoman Empire”, In *International Symposium on Sustainable Development*, 2009, June 9–10, Sarajevo.

период Златне хорде²⁴, када је руски кнез купујући свој положај, морао да да поклоне кану и његовој породици.

Као и у Византији, директна куповина јавних функција и даље извлачења користи од становништва, били су два и по века карактеристични за државу и утицали су на перцепцију јавне функције као извор богаћења и предмет продаје. Кључна карактеристика феномена корупције у Русији у раном периоду је одсуство негативног односа према обећањима и миту, као и у осталим средњовековним државама.²⁵

Закључак

У контексту оптужби за корумпираност „Истока”, на први поглед судбински изгледа то што су темељи западне цивилизације постављени на (географском) Истоку – прве цивилизације у Европи настају на острвима у Егејском мору (Критска–Минојска цивилизација) и на територији јужног Балкана (Хеленска–Грчка цивилизација). Међутим, дубља анализа показује да савремена Европа у основи почива на истим темељима, независно од географских одредница. Поред грчке културе, значајну улогу у формирању заједничког европског идентитета играло је римско право, као и хришћанство. Са тим културним темељима данашње европске државе, без изузетка, преузеле су, у мањој или већој мери, и корене данашње корупције, који су настали пре свега у Риму.

На основу наведеног показало се да се сама друштвена уређења антике могу сматрати генераторима и коренима корупције у Европи. Наиме, та друштвена уређења била су заснована на кумулацији функција владара и функционера која омогућава сукоб интереса; надлежностима успостављеним на начин који омогућава изузетке у примени; дискриминаторним одредбама прописа у зависности од статуса појединца и, на крају, али можда и најважније од свега наведеног – дискреционом основу за одлучивање владара и његових функционера.

Заједничка особина средњовековних монархија била је да је врховни владар заправо вршио коруптивне радње већ самим давањем положаја и звања, по сопственом нахођењу или пореклу особе, без постојања јасно утврђених критеријума, што је у старту генерисало коруптивни однос. Из данашњег угла и савремених схватања корупције то можемо препознати као основу за систематску и дубинску трговину утицајем, која је полазила од врховног владара.

Свим мерама против корупције и у антици и у средњем веку заједничко је било да су њихови резултати били ограниченог карактера, како у погледу

²⁴ Златна хорда је била монголска држава успостављена на територијама данашње Русије, Украјине и Казахстана, након распада Монголске империје четрдесетих година 13. века. Руски кнежеви су плаћали данак Монголима.

²⁵ V. A. Konovalov, “Corruption in Russian history and law”, *“White Spots” of the Russian and World History*, 4–5, 2018, 23–38.

времена примене, тако и у погледу ефикасности, без обзира на драстичност.

Можемо закључити да се коруптивна пракса старог Рима, након дугог путовања на исток, у Византију, као одјек враћала на Апенинско полуострво, а преко њега ширила до крајњих граница Светог римског царства, и даље. На тај начин је данашња корупција, још од својих корена, била и остала паневропски феномен, независно од стране света, чиме се негира стереотип о корупцији која је дошла са Истока и покварила цивилизовани и културни Запад.

Рад се овде само привремено завршава. Аутор има намеру да појавне облике корупције и антикоруптивне мере обради и кроз нови век, како у Европи, тако и у Србији. Тек тиме ће се задовољити основни постулат историје права да допринесе разумевању појединих правних установа и појава кроз историју, јер је то услов за разумевање савремених правних система и различитих појава у њему. Управо су корупција, као ванвременски и свеprisутни феномен, и мере против корупције, идеална појава за такву врсту обраде.

Литература

- Аврамовић Сима, и Војислав Станимировић. *Упоредна правна традиција*. Београд, 2015.
- Бардола, Костиантин. Проблема византијској корупцији в историографији, https://khiao.files.wordpress.com/2017/06/14_bardola.pdf;
- Божовић Б. Јован. „Корупција и мере против корупције у Србији у доба Немањиха”. *Пешчаник*, бр. 23, 2022, 299–312.
- Бриоски, Карло Алберто. *Крајња историја корупције – од старог века до наших дана*. Београд, 2007.
- Деретић, Наташа. „Појавни облици корупције у средњем веку”. *Зборник радова Правној факултету у Новом Саду*, год. 46, бр. 4, 2012, 277–290.
- Деретић, Наташа. „Корени политичке корупције у старом веку”. *Зборник радова Правној факултету у Новом Саду*, год. 50, бр. 2016, 1295–1312.
- Konovalov, Valerii. “Corruption in Russian history and law”. *“White Spots” of the Russian and World History*, 4–5, 2018, 23–38.
- Максимовић, Љубиша. *Византијска провинцијска управа у доба Палеолога*. Београд: Византолошки институт САНУ, 1973.
- Наумовски, Гоце, и Николај Проданов. „Историјски развој деликта против државе у старом Риму”. *Зборник радова Правној факултету у Нишу*, год. 58, бр. 83, 2019, 93–104.
- Острогорски, Георгије. *Историја Византије*. Београд, 1959.
- Pechatnova, Larisa. “Spartan Elite and Corruption Scandals”. *Studia Antiqua et Archaeologica*, no. 1, 2020.
- Rotaru, Christian, Dumitru-Alexandru Bod, and Radul Georgescu. “A review of corruption based on the social and economic evolution of Ancient Greece and

Ancient Rome”. *Theoretical and Applied Economics*, no. 2, 2016.
Çarıkci, Dilker Hüseyin, Ahmet Sait Ozkul, Aygen Demir Oksay, and Uzunbacak Hasan Hüseyin. “Favoritism and Nepotism in The Ottoman Empire”. In *International Symposium on Sustainable Development*, 2009, June 9–10, Sarajevo.